

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10362166>

Сибірна Р. І.

*д.б.н., проф., професор кафедри теоретичної психології,
Львівський державний університет внутрішніх справ;
професор кафедри кримінального права і процесу
Інституту права, психології та інноваційної освіти,
Національний університет «Львівська політехніка»
<https://orcid.org/0000-0002-5704-2004>*

Сибірний А. В.

*к.б.н., доц., завідувач кафедри загальної гігієни з екологією,
Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького
<https://orcid.org/0000-0001-9751-7556>*

Бартусяк Д. В

*Студент магістратури Інституту права, психології та інноваційної освіти,
Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів*

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ЕКСГУМАЦІЇ ТРУПА

JEL Classification: K 42

SECTION “LAW”: Право

Анотація. Показано, що експертні дії при проведенні ексгумації трупа набувають на сьогоднішній день особливої актуальності. Вони як при проведенні ексгумації трупа, так і при молекулярно-генетичному дослідженні біологічного матеріалу включають підготовчий етап, який передбачає вивчення експертом матеріалів справи, складання плану дій під час ексгумації та визначення слідчим кола осіб для участі у цій слідчій дії; власне дослідження (ексгумацію трупа та проведення його експертизи) та інтерпретацію результатів.

Генетично-молекулярні дослідження біологічного матеріалу дають на даний час найбільш точні результати при ідентифікації особи. Ці методи базуються на прямому дослідженні носія спадкової інформації - ДНК. Вони дозволяють визначати мізерну її кількість у біологічному матеріалі, що робить можливим дослідження гнильно змінених і сильно фрагментованих об'єктів.

Про проведену слідчу дію складається протокол, до якого додаються матеріали вимірювання, фотографування, звуко- і відеозапису, плани, схеми, відбитки та зліпки, результати лабораторних досліджень біологічного матеріалу.

На основі проведеного аналізу поняття «ексгумація трупа», що широко використовується у юриспруденції, обґрунтовано доцільність його уточнення з врахуванням конкретного місця, звідки проводиться виймання трупа.

Проаналізовано процесуальні підстави для проведення ексгумації трупа та роль слідчого і судово-медичного експерта на всіх етапах проведення даної слідчої дії.

Констатовано, що підставою для проведення ексгумації трупа є зібрані у справі дані, які зумовлюють необхідність проведення цієї процесуальної дії та прийняття слідчим відповідного рішення.

Ключові слова: ексгумація, огляд трупа, судово-медичний експерт, протокол ексгумації, молекулярно-генетичні дослідження.

Annotation. It is shown that expert actions during the exhumation of a corpse become especially relevant today. They both during the exhumation of the corpse and during the molecular genetic study of biological material include the preparatory stage, which involves the expert's study of the case materials, drawing up an action plan during the exhumation and determining the circle of persons to participate in this investigative action by the investigator; own research (exhumation of the corpse and carrying out its examination) and interpretation of the results.

Genetic and molecular studies of biological material currently provide the most accurate results in identifying a person. These methods are based on the direct study of the carrier of hereditary information - DNA. They make it possible to determine its small amount in biological material, which makes it possible to study decayed and highly fragmented objects.

A protocol is drawn up on the investigative action, to which are attached the materials of measurement, photography, sound and video recording, plans, schemes, impressions and casts, the results of laboratory studies of biological material.

Based on the analysis of the concept of "exhumation of a corpse", which is widely used in jurisprudence, the expediency of its clarification, taking into account the specific place from where the corpse is removed, is substantiated.

The procedural grounds for the exhumation of the corpse and the role of the investigator and forensic medical expert at all stages of this investigative action are analyzed.

It was established that the basis for the exhumation of the corpse is the data collected in the case, which make it necessary to carry out this procedural action and make the appropriate decision by the investigator.

Keywords: exhumation, corpse survey, forensic scientist, exhumation protocol, molecular genetic studies.

Вступ

Постановка проблеми. На сьогоднішній день, в умовах повномасштабної війни, яка відбувається в Україні, надзвичайної актуальності набувають питання, пов'язані з ідентифікацією загиблих осіб, а, відповідно, і з ексгумацією трупів. Зокрема, великої уваги заслуговують можливості використання під час ексгумації трупа сучасних молекулярно-генетичних методів дослідження.

Як відомо, якість кримінально-процесуальної діяльності з розслідування злочинів прямо залежить від досконалості правових норм, чіткого і конкретного врегулювання у чинному кримінальному процесуальному кодексі України процесуальних рішень, спрямованих на повне, всебічне і об'єктивне дослідження обставин справи та проведення при цьому необхідних слідчих та процесуальних дій. Дане положення стосується і такої процесуальної дії як ексгумація трупа.

Стан дослідження. Окремим питанням підготовки і проведення слідчих дій, пов'язаних з ексгумацією трупа присвячені роботи ряду науковців: В.П.Бахіна, О.В.Бауліної, Л.П.Ковтуненко, О.В.Горлової, О.П.Заворіної, Р.І.Сибірної, П.Д.Денисюк, М.М.Шевчук, М.Й.Кулик та ін. [2, 4, 5, 8, 9, 11]. Разом з тим, у зазначених дослідженнях основна увага приділялася проведенню огляду місця події, предметів чи документів, виїмки, обшуку, призначенню експертизи та іншим процесуальним діям, а ексгумація трупа у кримінально-процесуальному аспекті висвітлювалася не досить повно. У зв'язку з існуванням складнощів при організації підготовки та проведенні ексгумації трупа у процесуальній діяльності з розслідування злочинів дослідження даної процесуальної дії набуває особливо важливого значення. Крім того, уваги заслугове широке використання у процесі дослідження ексгумованих трупів найновіших досягнень молекулярно-генетичної науки.

Постановка завдання. Мета роботи полягає у конкретизації поняття «ексгумація трупа», висвітленні основних процесуальних питань, пов'язаних з проведенням ексгумації, а також з'ясування необхідності використання у роботі з ексгумованими трупами молекулярно-генетичних методів лабораторних досліджень.

Результати

Ексгумація являє собою вилучення трупа із землі. У слідчій та експертній практиці під ексгумацією розуміють вилучення трупа із землі, могили, різноманітних склепів, усипальниць, саркофагів [2, с.210; 3, с. 628; 6]. Як зазначено у ст. 239 КПК України, ексгумація трупа здійснюється за постановою прокурора.

Ексгумації підлягають як трупи, яким робили розтин, так і трупи, яким його не зроблено, з метою виключення насильницької смерті, чи упізнання трупа невідомої особи, з метою створення належних умов для подальшого проведення огляду трупа, пред'явлення його для впізнання, експертного дослідження чи інших процесуальних дій [5, с. 35; 8, 9]. Сьогодні, в умовах широкомасштабного ведення бойових дій, зокрема на тимчасово окупованих територіях, де має місце велика кількість загиблих та зниклих безвісти людей, після деокупації приходиться масово проводити процедуру ексгумації похованих невідомих осіб з метою їх ідентифікації та встановлення причин смерті.

Згідно чинного законодавства (ст. 238 КПК України) труп виймається з місця поховання в присутності судово-медичного експерта та оглядається з дотриманням відповідних правил. При ексгумації іноді можуть бути присутні на цвинтарі, в місці захоронення чи приховування трупа родичі покійного, чи підозрюваного. Слідчим запрошується судово-медичний експерт з метою:

- активної консультації чи іншої допомоги;
- кваліфікованого(фахового)вилучення трупа, а також його останків із землі;
- зовнішнього огляду ексгумованого трупа, його експертизи;
- вилучення об'єктів (зразків) для лабораторних досліджень.

Судово-медична експертиза ексгумованого трупа проводиться судово-медичним експертом як на відкритій місцевості, так і у спеціально пристосованому для цього приміщенні - морзі.

Підставами для ексгумації трупа служать:

- підозри та заяви про насильницьку смерть осіб, які померли раптово і поховані без розтину- на основі свідцтва про смерть, яке видане лікарем чи фельдшером в сільській місцевості;
- сумніви в дійсній причині смерті осіб - за нововиявленими обставинами, трупи яких були піддані первинному дослідженню;
- короткий і нечіткий опис тілесних досліджень;
- неповне і некваліфіковане дослідження трупа;
- не скерування необхідних об'єктів для лабораторних досліджень;
- протиріччя результатів експертизи матеріалам справи;
- заяви і скарги родичів чи сусідів покійного, які викликають підозру про вбивство;
- зв'язок причин смерті з отриманою незадовго травмою;
- неправильне лікування і догляд;
- виявлення нових обставин, які потребують нових досліджень;
- перевірки результатів первинного дослідження трупа;
- впізнання захороненого трупа невідомої особи;
- усунення сумнівів у захороненні трупа конкретної особи;
- знайдення трупа (чи його останків), захороненого з метою приховання злочину чи в результаті проведених слідчих дій.

Для прийняття рішення про ексгумацію слідчим виноситься постанова про проведення цієї слідчої дії. У постанові викладаються:

- коротко обставини справи і розширено нові обставини, які спонукали до проведення ексгумації і судово-медичної експертизи ексгумованого трупа;
- вказується експерт, чи експерти, яким доручається ексгумація та подальша експертиза;
- перераховуються питання на які слідчий потребує відповіді;

- ознайомлює експерта зі справою;
- обговорює коло питань, які повинен вирішити експерт;
- визначають дату і час ексгумації.

Експертні дії при підготовці до ексгумації, під час неї і при експертизі ексгумованого трупа проводяться за планом, який включає в себе підготовчий етап, участь в ексгумації трупа та проведення експертизи ексгумованого трупа.

На підготовчому етапі експерт вивчає матеріали справи (постанову про проведення експертизи, протоколи огляду місця події, огляду транспорту, допиту свідків, підозрюваного, обвинуваченого, результати слідчих експериментів, медичну документацію, заключення за первинним судово-медичним дослідженням трупа, результати кримінальних експертиз (трасологічні експертизи) та складає план експертних дій під час ексгумації.

На етапі участі в ексгумації трупа, будучи присутнім на упізнанні могили і ексгумації, експерт спостерігає за розкопуванням могили, дає поради про обережне розкопування і вилучення труни з останками. Він є присутнім при складанні протоколу ексгумації, вказуючи чи труна зруйнована та які ділянки тіла здавлені і чим (знищені комахами, грибками, зокрема пліснявою, чи гниттям).

Експерт бере участь у вилученні зразків ґрунту для токсикологічного дослідження, вилученні і описі труни, вилученні частини труни для токсикологічного дослідження. Він допомагає в описі та вилученні трупної фауни, досліджує одяг, проводить ретельний огляд трупа, дає поради щодо транспортування трупа в морг.

На етапі проведення експертизи ексгумованого трупа склепують м'які тканини, вилучають цілком ушкоджені кістки, проводять комплекс необхідних лабораторних досліджень, відповідають на питання, які поставлені слідчим чи судом, ілюструють висновок експерта схемами, фотографіями, рентгенограмами.

Для проведення ексгумації слідчий визначає коло осіб, які беруть участь в цій слідчій дії, уточнює місце захоронення трупа.

Прибувши на місце захоронення, слідчий проводить технічну підготовку, приступає до ексгумації і складає протокол. У протоколі зазначається:

- дата, місце, підстави проведення експертизи;
- відомості про учасників експертизи;
- приналежність трупа;
- з якої підстави він ексгумується;
- фіксується місце захоронення (цвинтар, ділянка), описуються його прикмети (хрест, огорожа, пам'ятник);
- стан самої могили, могильного пагорбу і його особливості, стан могильної плити, поверхні ґрунту і рослинності на могилі і навколо неї;
- проводиться орієнтовна і детальна фотозйомка [1, с. 30-33; 7].

Після цього розкопують могилу і по мірі розкопки відзначають характеристики ґрунту (глина, пісок, чорнозем), вказують його фізичні властивості (заморожений, вологий, зернистий), глибину залягання окремих пластів і самого захоронення. При появі кришки труни відмічають глибину її знаходження.

До відкриття труни у протоколі описують її зовнішній вигляд, стан і матеріал, з якого вона виготовлена (дуб, сосна), матеріал і колір оббивки, відзначають цілісність труни, її зміни, пов'язані з часом, прикраси та інші особливості.

Після відкриття труни труп пред'являється до впізнання родичам, близьким і знайомим покійного.

У протоколі фіксується ким і за якими обставинами опізнаний труп в труні. Після цього оглядається і описується внутрішня оббивка, прикраси і предмети, які знаходяться на трупі, взуття і труп у труні.

Якщо експертиза проводиться на цвинтарі, померлого витягають з труни, проводять огляд ділянок тіла і внутрішнє дослідження. Для проведення експертного дослідження у морзі чи в пристосованому приміщенні труна на цвинтарі закривається і транспортується до місця проведення експертизи. У протоколі ексгумації вказується куди скеровується труп для первинної або повторної експертизи та кому вона доручається.

Об'єкти з трупа вилучаються для токсикологічного дослідження і скеровуються в судово-токсикологічний відділ бюро судово-медичної експертизи. У багатьох випадках забирається біологічний матеріал для проведення генетично-молекулярних досліджень. Саме вони дають найбільш точні результати при ідентифікації особи. Ці методи базуються на прямому дослідженні носія спадкової інформації - ДНК. Вони дозволяють визначати навіть мізерно малу її кількість в біологічному матеріалі, що робить можливим дослідження гнильно змінених і сильно фрагментованих об'єктів [12, 13].

Молекулярно-генетичні методи ідентифікації особи і визначення кровного споріднення засновані на принципах генетичної унікальності кожного організму та генетичної ідентичності всіх його клітин. Застосування молекулярно-генетичних методів для ідентифікації особи має ряд переваг – це можливість використовувати в якості ідентифікуючих об'єктів практично будь-які тканини і біологічні рідини, а також використовувати малі кількості біологічного матеріалу при високій точності встановлення генетичної тотожності об'єктів і біологічного споріднення досліджуваних [10]. Відповідно, дані методи застосовуються для:

- встановлення належності біологічних слідів та інших речових доказів біологічного походження конкретній особі при розслідуванні кримінальних справ про тяжкі злочини проти особистості (вбивствах і зґвалтуваннях);
- ідентифікації особи при виявленні трупів, що не піддаються візуальному впізнанню;
- при експертизі розчленованих трупів для встановлення належності частин трупа одній й тій же і навіть конкретній особі.

Отже, найбільш точні результати дають саме молекулярно-генетичні методи ідентифікації особи, засновані на дослідженні у біологічних субстанціях дезоксирибонуклеїнової кислоти. Вони дозволяють визначити найменшу її кількість у обстежуваному матеріалі та здійснити вивчення стільно пошкоджених у результаті дії різних факторів об'єктів [12, 13].

Разом з тим, однією з проблем судово-експертної ідентифікації є відсутність у багатьох випадках порівняльного матеріалу для аналізів – зразків ДНК загиблої або зниклої без вісти людини та її родичів. Але навіть у цьому випадку молекулярно-генетичними методами можна визначити статеву приналежність ідентифікованого, а також приналежність біологічного матеріалу одній або кільком особам.

Молекулярно-генетичне дослідження, як і проведення ексгумації в цілому, передбачає підготовчий етап, власне (лабораторне) дослідження та інтерпретацію отриманих результатів.

Після закінчення експертизи ексгумованого трупа його останки поміщаються в ту ж труну (якщо вона збереглася), чи у нову, транспортують під керівництвом слідчого і хоронять в ту ж могилу, якій при можливості надають такий же вигляд. Протокол ексгумації підписують всі учасники даної слідчої дії.

Висновки

Таким чином, ексгумація трупа у кримінально-процесуальній діяльності з розслідування злочинів являє собою процесуальну дію, яка проводиться відповідно до статті 239 КПК України з дотриманням правил статті 238 КПК України. На основі проведеного аналізу поняття «ексгумація трупа» у юриспруденції, вважаємо доцільним його уточнення з врахуванням конкретного місця, звідки проводиться виймання трупа.

Експертні дії як при проведенні ексгумації трупа, так і при молекулярно-генетичному дослідженні включають підготовчий етап, який передбачає вивчення експертом матеріалів справи,

складання плану дій під час ексгумації та визначення слідчим кола осіб для участі у цій слідчій дії; власне дослідження (ексгумацію трупа та проведення його експертизи) та інтерпретацію результатів. Про проведену слідчу дію складається протокол, до якого додаються матеріали вимірювання, фотографування, звуко- і відеозапису, плани, схеми, відбитки та зліпки, результати лабораторних досліджень біологічного матеріалу.

Список використаних джерел

1. Батюк О. В. Особливості використання криміналістичних моделей, прийомів та навичок при проведенні слідчих дій. *Форум права*. 2009. № 1. С. 29-34.
2. Баулін О.В. Огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією, під час здійснення досудового розслідування *Криміналістика і судова експертиза*. Випуск 67 Розділ 2. Питання слідчої тактики та методики розслідування злочинів, С. 201-213.
3. Гетьман Г.М. Огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією: порівняльно-правовий аспект *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №11. С. 626-629.
4. Горлова О.В., Загоріна О.П., Деякі особливості огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією. *Процесуальне та техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування*. Харків, 2019. С. 209-212.
5. Денисюк П.Д., Шевчук М.М. Особливості ексгумації трупа в кримінальному провадженні *Молодий вчений*. 2017. № 5.1 (45.1). С. 32-35.
6. Ексгумацію Чорновола знімали на відео. URL: <http://ua.for-ua.com/politics/2011/06/03/130304.html>
7. Кобилянський О. Л. Особливості правової регламентації використання цифрових зображень у розкритті та розслідуванні злочинів. *Сучасні проблеми криміналістики*. 2010. № 10. С. 119-122.
8. Ковтуненко Л. П. Ситуаційна зумовленість тактики слідчих дій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09 / Харків, 2008. 20 с.
9. Кулик М. Й. Процесуальний порядок і тактика ексгумації трупа у кримінальному судочинстві України (за матеріалами МВС України): дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09 / НАВСУ. Київ, 2011. 236 с.
10. Сегай М. Я. Судова експертологія – наука про судово-експертну діяльність *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 2 (33) № 3 (34). С. 740–762.
11. Сибірня Р.І., Тибінка О.М. Особливості огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. №2. Серія юридична. С. 436-441.
12. PowerPlex® 18D System for Use on the Applied Biosystems® Genetic Analyzers. Technical manual. Promega. USA : Promega Corporation. 2017. 80 p.
13. Quantifiler™ HP and Trio DNA Quantification Kits User Guide. Applied Biosystems. USA : Thermo Fisher Scientific Inc. 2017. 116 p.